

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/1 2022 s. 16-35, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

BİR ART GÖNDERİM ÖGESİ OLARAK ZAMİR VE İŞARET SIFATLARININ ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TAKİ GÖRÜNÜMLERİ

Erol KUYMA*

Geliş Tarihi: Kasım, 2021

Kabul Tarihi: Mart, 2022

Öz

Metinler, hem oluşturuldukları dönemin tanıkları hem de somut dil verileri olarak birçok disipline kaynaklık ederler. Gelişigüzel dizilmiş dilsel ögeler nasıl bir cümle değeri taşımazsa rastgele bir araya getirilmiş cümleler de metin değeri taşımaz. Metni meydana getiren sözcük, sözcük öbekleri ve cümle dizileri arasında tutarlılık ve bağdaşıklık açısından bir uyumun ve bütünlüğün olması gerekir. Bağdaşıklığın sağlanması için gerekli ögelerden biri de art gönderimlerdir. Art gönderimler, dil öğelerinin metin içi ilişkilerini gösteren önemli unsurlardır. Bu çalışmada, Atebetü'l-Hakayık'ta art gönderim ögesi olarak yer alan kişi zamirleri, işaret zamirleri ve işaret sıfatları tespit edilmiş, söz konusu öğelerin metnin kuruluşuna ve bağdaşıklığına olan katkısı görülmeye çalışılmıştır. Eserde, sıfat tamlaması kuruluşunda yer alan işaret sıfatları ile zamirlerin ekli / eksiz şekillerinin sözcük, sözcük öbeği ve cümle şeklinde farklı yapıdaki unsurlara gönderimde bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu çeşitlilik, işaret sıfatları ve zamirlerin anlatımda belirleyici ölçütlerden olan akıcılık ve sözcük tasarrufu gibi niteliklerin sağlanmasındaki yerini de göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Atebetü'l-Hakayık, art gönderim, zamirler, işaret sıfatları.

THE APPEARANCES OF PRONOUNS AND DEMONSTRATIVE ADJECTIVE AS AN ANAPHORIC ELEMENT IN ATEBETÜ'L- HAKAYIK

Abstract

Texts have a position as a source for many disciplines both as witnesses of the period in which they were created and as concrete language data. Just as the randomly arranged linguistic elements are not a sentence, the randomly put together sentences cannot be a text. It is necessary to provide a harmony and integrity in terms of coherence and cohesion elements between the phrases and sentence sequences that constitute the text. One of the necessary elements to ensure cohesion is anaphoras. Anaphoras are important elements that show the in-text relationships of language elements. In this study, personal pronouns, demonstrative pronouns and demonstrative adjectives, which are used as anaphoric elements in Atebetü'l-Hakayık were determined and the contribution of these elements to the establishment and cohesion of the text was tried to be seen. In the work, it has been observed that the demonstrative adjectives in the construction of the adjective phrase and the suffixed / unaffixed forms of the pronouns refer to elements of different structures in the form of words, phrases

* Dr. Öğr. Üyesi; Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erolkuyuma@hitit.edu.tr

and sentences. This variety also shows the place of demonstrative adjectives and pronouns in providing qualities such as fluency and word saving, which are decisive criteria in expression.

Keywords: Atabetü'l-Hakayık, anaphora, pronouns, demonstrative adjective.

Giriş

Dil, iletişimin yazılı ya da sözlü olarak gerçekleştiği sistematik bir sürecin temelinde yer alır. Kaplan (1983, s. 45-46), cemiyetin ferde bağısladığı en büyük miras ve donatımın dil olduğuna dikkat çekerek gerçek dil hakkında fikir edinmek için konuşmaya ve yazılı metinlere bakılması gerektiğinin altını çizer. Toplumsal bir uzlaşma ürünü ve bildirişim aracı olan dil, kültür aktarımında kuşaklar arasında taşıyıcı / aktarıcı bir görev üstlenir. Bu aktarım, sözlü ve yazılı olarak gerçekleşir. Yazı dili, kalıcılık açısından kullanıldığı sosyal yapının ve coğrafyanın edebiyat, sanat ve kültür aktarıcısı olması yönüyle kültür dilini temsil eder. Metinler, bu anlamda oluşturuldukları çağın tanıkları sıfatıyla kültürel yapının anlaşılması kadar dilin gelişim seyrini ve işleyişini görmek açısından da ayrı öneme sahiptirler. Zihinde beliren duygu ya da düşüncelerin sözcüklere ve anlamsal bütünlük taşıyan cümlelere, metinlere dönüşmesi de dilin işlevsel yanı ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında metni oluşturan unsurlar arasında dil bilimsel bağlantıların yanı sıra söz dizimsel ve anlamsal bir uyumun da gerekliliği söz konusudur. Metin bağlamında, bu gereklilik, gönderici ile alıcı yani yazar ile okur arasındaki iletişimin sağlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca metin kuruluşunda yer alan dilsel yapılara ve bu yapılar arasındaki ilişkilere dönük analizler de, metnin doğru yorumlanmasını ve anlaşılmasını sağlayacak aşamaların başında yer almaktadır.

1. Metin (text) ve Bağdaşıklık (cohesion)

Günay (2003, s. 35-37), dilsel açıdan metnin, birbirini izleyen sıralı ve anlamlı bütünlükler oluşturan tümceler dizisi olduğunu, bir tümceler grubunun metin olup olmadığı ya da metinsel özellik taşıyıp taşımadığının tutarlılık ve bağdaşıklık öğelerine göre belirlenebileceğini kaydeder. Karaağaç da (2013, s. 398) benzer ifadelerle metni; söz öbeği ve cümle dizilerinin tutarlılık ve bağdaşıklık ölçekleri ile birbirine bağlanarak oluşturdukları anlam bütünlüğü olduğunu belirtir. Metin belirli bir amaçla üretilmiş, başı ve sonu kesin çizgilerle sınırlandırılmış yazılı ya da sözlü dil ürünüdür. Aksan (2016, s. 188) ise metin kavramını; iletişim sırasında gerçekleşen bir sözcük ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözcükler bütünü şeklinde tanımlar ve yerine göre küçük yapılara indirgenerek bir sözcükten, ya da daha büyük yapılara dönüştürülerek bir sözcükler bütünlüğünün metin sayılabileceğini belirtir.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere metin, bağdaşıklığı merkeze alan bir yapıya sahiptir. Sözlü ya da yazılı gerçekleşen iletişimin temelinde anlamsal ve dil bilimsel bir bütünlüğün sağlanması esas olarak kabul edilmektedir. Konuyla ilgili önemli isimlerden olan Halliday ve Hasan (1976, s. 4), bağdaşıklığı semantik bir kavram olarak metin içinde yer alan anlamsal ilişkiler şeklinde değerlendirir ve bağdaşıklığın söylemdeki bazı unsurların yorumunun diğer bir unsura bağlı olduğu durumlarda oluştuğunu bildirir. Halliday ve Hasan (1976, s. 324), dört çeşit bağdaşıklık ilişkisinden söz eder: *bağlaçlar (conjunction)*, *gönderim (reference)*, *sözlüksel bağdaşıklık (lexical cohesion)*, *değiştirim (substitution)*. Günay (2003, s. 57-60), bağdaşıklığı; bir yazının metin olmasını sağlayan, metin içi ilişkileri kuran dille ilgi özelliklerin tümü şeklinde açıklar ve *tümceler dizilişi*, *oluşturucu öğelerin yinelenmesi*, *art gönderimler*, *ön gönderimler*, *eksilteli yapılar*, *eylem zamanının belirlenmesi*, *tümceler arası bağıntı öğeleri* gibi söz dizimsel

öğelerin bağdaşıklıkla ilgili olduğunu belirtir. Karaağaç (2013, s. 406), bağdaşıklık sağlayan dil öğelerinin metnin anlam bütünlüğü içinde algılanmasını sağladığını belirterek bu öğeleri; *eylemlerin zaman uyumları, göstergelerin söz ve öğelerin dizilişleri, art gönderimler, ön gönderimler ve bağıntı öğeleri* şeklinde sıralar.

Duygu, düşünce ya da bilgi aktarmak gibi amaçlarla oluşturulan söylem / metin, kendi içinde tutarlı ve dil bilgisel bağdaşıklık içeren bir düzene sahip olmalıdır. Konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için cümleler arasında çeşitli anlamsal ya da dil bilgisel bağıntıların bulunması gerektiği gibi, cümleyi oluşturan unsurlar arasında da söz dizimsel kurallar çerçevesinde bir düzenin olması gerekir. Gönderim öğeleri, söz konusu düzenin oluşmasında ve gönderici ile alıcı arasındaki aktarımın amacına uygun şekilde gerçekleşmesinde önemli bir rol üstlenirler.

2. Gönderim - Art gönderim (anaphora)

Bir göstergeyi bir göndergeye bağlamak şeklinde tanımlanan gönderim (*reference*) (Vardar, 2002, s. 105), söylemi oluşturan unsurlar arasında bağlama dayalı olarak önce ya da sonra anlamsal bağlar kurmaktır. Söz konusu bağ, cümleyle sınırlı olabileceği gibi metnin farklı birimleri arasında da olabilir. Günay (2003, s. 61-62), metnin bütünlüğü içerisinde sözcük, düşünce ya da kavramların aynı ya da farklı biçimlerde kullanılabilmesini ve her metinde başka öğelere göre yorumlanabilecek art gönderimsel ve ön gönderimsel birimlerin bulunabileceğini ifade eder. Bu tür yapıların sıralı tümcelerde dil ekonomisi adına yapıldığını, daha uzun aralıklı olanların ise metnin tutarlılığı içinde değerlendirildiğini belirtir. Karadeniz (2015, s. 3) de, art gönderim ve ön gönderimlerin aynı ögenin defalarca yinelenmesinden kaynaklı monotonluğu engellediğine ve dil ekonomisine olan katkısına değinerek metnin tümü düşünüldüğünde bu unsurların tutarlılığı sağladığını kaydeder.

Halliday ve Hasan (1976, s. 33), gönderim öğelerini, dış gönderim (exophora) ve iç gönderim (endophora) şeklinde iki başlıkta sınıflandırır. Art gönderim (anaphora) ve ön gönderim (cataphora) bir iç gönderim ögesidir.

Bir iç gönderim ögesi olan *art gönderimi* Vardar (2002, s. 224), “yinelem” terimi başlığında; sözcede daha önce kullanılmış bir biçime (öncül) daha sonra gelen bir öge (özellikle de bir adıl) aracılığıyla gönderme yapılması sonucu gerçekleşen söz dizimsel süreç, şeklinde açıklar.

Metin içi ilişkilendirme türlerinden biri olan *art gönderim* kavramı; gönderge, metinsel bağdaşıklık ve izleksel (tematik) gelişme kavramları ile bağlantılı bir durumu içerir. İç gönderim öğelerinden olan *ön gönderim* de *art gönderimin* simetrisini ifade eder. *Art gönderim*, iki kesit arasında bulunan sözce ya da sözceler grubu içerisindeki yoruma dayalı ilişkililerdir. Bir kesitin bir başka kesit tarafından yeniden kullanılmasıdır (Günay, 2018, s. 219).

“*Hava kirliliği giderek artıyor; bu, artık küresel bir sorundur.*” cümlesinde *hava kirliliği* ifadesine, “*bu*” işaret zamiri ile *art gönderimde* bulunulmuştur. “*Buna artık bir çözüm bulmak gerekiyor; hava kirliliği giderek artıyor.*” cümlesinde ise “*buna*” zamiri ile sonrasında kullanılan “*hava kirliliği*” ifadesine *ön gönderimde* bulunulmuştur. İki cümlede de zamirler gönderimde buldukları unsurlara dayalı olarak yorumlanabilmektedir. Tek başlarına sözlük anlamı olmayan zamirlerin, diğer kavramların yerine kullanılabilmeleri, onların art ve ön gönderim ögesi olarak kullanılabilmelerine imkân tanımaktadır.

Art gönderimler, metinlerde çeşitli şekillerde yer alır. Günay (2003, s. 63-65; 2018, s. 220-221), kullanım biçimlerine göre on farklı art gönderimden söz eder: *adil kullanımı ile art gönderim, sözcüksel art gönderim, gösterilenin yinelenmesi olarak art gönderim, gösterenin yinelenmesi olarak art gönderim, gönderenin yinelenmesi olarak art gönderim, çağrışımsal art gönderim, belirteçle yapılan art gönderim, ortak göndergesi olan art gönderim, çok bağımlı art gönderim, ön varsayımsal art gönderim.*

Gönderim ögeleri üzerine yapılacak incelemeler, dil ögeleri arasındaki metin içi ilişkilerin belirlenmesine ve dolayısıyla metinlerin daha doğru yorumlanabilmesine imkân tanımaktadır. Bu tarz çalışmalar, iki şekilde ele alınabilir. İlki, metin oluşturma aşamasında gönderim ögelerinin rolüne ilişkin yapılacak incelemelerdir. Konuyu dil öğretimi açısından değerlendiren Elyıldırım, yazma öğretiminde öğrencilerin, ürettikleri metinde art gönderim türlerini kullanarak çok daha renkli anlatımlara ulaşabileceklerine değinir (2008, s. 143). İkincisi ise oluşturulmuş metinlerde gönderim ögelerinin tespiti ve işlevi üzerine yapılacak incelemelerdir. Özellikle Türk dilinin tarihi dönemlerinde verilen eserlerin bu çerçevede ele alınması, dönemlere özgü dil özelliklerini ve söylem çeşitliliğini kıyaslama imkânı verecektir. Bu konuda yapılan çalışmalara “Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde Bağdaşıklık Görünümleri” (Balyemez, 2010), “Art gönderim Unsurlarından Gönderge Yinelenmesinin Kutadgu Bilig’deki Kahramanlar Açısından Değerlendirilmesi” (Parlak, 2010) ve “Bağdaşıklık ve Kutadgu Bilig’de Sözcük Bağdaşıklığı” (Kalsın, 2016) gibi örnekler verilebilir.

Bu çalışmada, Atebetü’l-Hakayık’ta art gönderim ögesi olarak kullanılan zamir ve işaret sıfatları üzerine tespit ve incelemeler yapılmıştır. Eser, Edip Ahmet Yükneki tarafından Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmış İslami Türk edebiyatının ilk ürünlerindedir. Manzum olarak yazılmış ahlaki bir nasihat kitabı olan Atebetü’l-Hakayık’ta iki nazım birimi kullanılmıştır. Eserin tamamı kırk beyit ve yüz bir dördlükten oluşur. Beyitle yazılan ilk beş bölümde, mesnevi nazım şekline uygun olarak her beyit kendi arasında kafiyelidir. Yüz bir dördlükten oluşan asıl metin ise yalnızca üçüncü dize farklı diğer dizeler kendi arasında kafiyelidir (Çakmak, 2019, s. 27). Eserin Semerkand, Ayasofya, Topkapı ve bugün elde olmayan Uzunköprü nüshasının yanı sıra bir de Hollanda nüshası mevcuttur. Çakmak (2019), tarafından neşredilen nüsha, Hollanda’da Groningen Üniversitesi kütüphanesinde bir mecmua içerisinde bulunmaktadır.

3. Yöntem

Çalışmamıza konu olan kişi zamirleri, işaret zamirleri ve işaret sıfatları ile yapılan art gönderim örnekleri R. Rahmeti Arat (1992) tarafından tenkitli olarak neşredilen eserden taranarak seçilmiştir. Seçilen örnekler sınıflandırılarak alıntılarla tanıklanmış ve yanlarında eserde geçtiği şekliyle birim numaraları belirtilmiştir. Örnek: *kerem kimde erse anı er tigil* (322). Ayrıca bulgular, tablolar şeklinde de gösterilmiştir. Art gönderim örnekleri “öncül ifade” ve “art gönderim ögesi” şeklinde değerlendirilmiştir. “Öncül ifade”, gönderimde bulunan ifadeyi, “art gönderim ögesi” ise art gönderim yapan dilsel ögeyi (kişi zamiri, işaret zamiri, işaret sıfatı) göstermektedir.

4. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada, kuramsal açıdan metin dil bilgisi temeline dayalı olarak art gönderim ögeleri arasında yer alan kişi zamirleri, işaret zamirleri ve işaret sıfatlarının Atebetül-Hakayık’taki görünümü üzerinde durulmuştur.

Metin dil bilgisi, metin incelemesinde kullanılan art gönderim, ön gönderim, bağdaşıklık, bilgi toplama, dil bilgisel eylem zamanları, eksilteli yapılar, kabul edilebilirlik, belirtiler, metin anlamı, niyet, yinelemeler, izlek, örtük anlatım, tutarlılık, tümceler arası bağıntılar gibi durumlar üzerinde durur (Günay, 2018, s. 99). Zamirler, tek başlarına, işaret sıfatları ise sıfat tamlaması kuruluşundaki öbek yapılarla art gönderim ögesi olma özelliği taşırlar. Söz konusu bu dil öğeleri, metinsel bağdaşıklığın sağlanmasında önemli bir rol üstlenirler.

5. Atebetü'l-Hakayık'ta Art Gönderim Ögesi Olarak Zamir ve İşaret Sıfatları

5.1. Kişi Zamirleri ve İyelik Grupları ile Art Gönderim

Zamirler, adların yerini tutan, kişileri ve nesnelere temsil veya işaret ederek karşılayan sözcük türüdür. Tek başlarına açık bir anlam ifade etmezler. Bir zaminin somut bir anlam kazanabilmesi, ancak yerini tuttuğu adla olan bağlantısının bilinmesine bağlıdır. Sayıca sınırlı olmalarına rağmen her adın yerini tutabildikleri için kapsamları oldukça geniştir (Korkmaz, 2009, s. 399).

Balyemez (2010, s. 138), zamirlerin art gönderim işlevine dair yaptığı değerlendirmede; metin ilerledikçe ve metne yeni nesne, kişiler dâhil oldukça üreticinin ve alıcının zamire yüklediği anlamın zayıfladığını, bu durumda da metne yeni zamirlerin eklenmesi yani “dikkat odağı”nın yenilenmesinin gereğine dikkat çeker. Üstünova (2014, s. 35, 36) da cümlelerin art göndermeli ya da ön göndermeli olarak kendilerinden önce ya da sonra gelen bir ögeye bağlanmalarının temel bir gönderme ilişkisi olduğunu belirtir ve kişilere yapılan göndermelerin adlarla yapıldığı gibi zamirlerle de yapılabildiğine değinir.

Zamirler, metnin ilerleyen kısımlarında önceki dilsel öğelerle bağlantı kuran bir işlevi de yerime getirirler. İfadelerin sözcük tekrarına düşmeden yinelenmesini sağlayan zamirler, kişilere, olaylara ya da nesnelere gönderimde bulunarak söylem boyunca gönderici ile alıcı arasındaki iletişimi canlı tutarlar.

Eserde, art gönderim ögesi olarak teklik 2. kişi “sen” ve teklik/çokluk 3. kişi “ol/olar” zamirlerinin yanı sıra bu zamirlerin ekli şekilleri de kullanılmıştır: *sanga* (yönelme durum ekli), *sening* (ilgi durum ekli), *olardın* (çıkma durum ekli), *aning* (ilgi durum ekli), *anı* (belirtme durum ekli) *angar* (yön gösterme ekli).

5.1.1. sen / sanga / sening Kişi Zamirleri ile Art Gönderim

[1] *İlahi öküş hamd ayur men sanga* (1)

sening barlıkına tanıkluk birür (6)

sening birlikine delil arkagan (7)

“Tanrım, (dâimâ) sana çok hamdederim / senin varlığına tanıklık eder / senin birliğine delil arayan”

Öncül ifade: İlahi

Art gönderim ögesi: sanga / sening

[2] *aya minde kidin keligli munı* (481)

sanga hediye kıldım bu tangsuk sözüm (483)

“ey benden sonra gelen / bu nadide sözlerimi sana hediye ettim”

Öncül ifade: aya minde kidin keligli

Art gönderim ögesi: sanga

[3] *aya artak işlig sevincin salın (413)*
sening rüzgarıng bu köngülçe kılın (414)
ne yirke yıgar baz sini ne tilin (416)

“ey ahlaksız, sevinçle dolaş / bu senin zamanındır, istediğini yap / sana hangi yerde ve hangi dille kim mani olur”

Öncül ifade: aya artak işlig

Art gönderim ögesi: sening / sini

[4] *ne yazdı ajunka bu sahib hüner (445)*
negüke bu anı ulaşu kınar (446)

“bu hüner sahibi dünyaya karşı ne kusur işledi / niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet eder”

Öncül ifade: bu sahib hüner

Art gönderim ögesi: anı

[5] *İlahi keçürgen idim sen keçür (37)*
neçe me hatalıg kul ersem sanga (38)

“Tanrım, bağışlayan rabbim; sen bağışla / ne kadar günahkâr kul olsam da sana”

Öncül ifade: Keçürgen idim

Art gönderim ögesi: sen / sanga

[6] *aya dost biliglig izin izlegil (225)*
akı erni öggil öger erse sen (227)

“ey dost, biliglinin izini tâkip et / öğersen, cömert adamı öğ”

Öncül ifade: aya dost

Art gönderim ögesi: sen

[7] *aya mal idisi akı edgü er (245)*
bayat birdi erse sanga sen me bir (246)

“Ey mal sâhibi cömert adam / Tanrı sana verdi ise, sen de ver”

Öncül ifade: aya mal idisi

Art gönderim ögesi: sanga /sen

[8] *aya malka suk er yakin bil bu mal (425)*
sening malıng ol mal aşındurdukung (433)
sanga hasret ol tek tutup turdukung (434)

“ey mala karşı açgözlü adam, gerçek bil ki, bu mal / senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır /elinde tuttuğun (mal ise), sana (senin için) ancak hasrettir”

Öncül ifade: aya malka suk er

Art gönderim ögeleri: sanga / sening

5.1.2. ol / olar /olardın / anıng / anı/ angar Kişi Zamirleri ile Art Gönderim

[1] *şahım medhi birle bezeyin kitab (43)*

anıng birr u cudı bedi ihsanı (46)

ol ol akl ukuş huş hiredka mekan (47)

simaktin edizrek tutar himmet ol (49)

anıng bahşışındin bulıt uvtanur (57)

“kitabı şahımın methi ile süsleyeyim / onun iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanı / odur akıl, anlayış, şu’ûr ve zekâ mekânı / o himmeti simâkten (en yüksekteki iki yıldız) daha yüksek tutar / onun ihsanı karşısında bulutlar utanır”

Öncül ifade: şahım

Art gönderim ögesi: anıng /ol

[2] *ol er kim ulugsındı men men tidi (271)*

anı ne halayık sever ne halik (272)

“o kişi ki büyüklendi be ben dedi / onu ne Tanrı ne de kul sever”

Öncül ifade: ol er

Art gönderim ögesi: anı

[3] *eger kibr idisi asil men tise (289)*

ayayın men anıng cevabın kese (290)

“eğer kibir sahibi; ben asilim diyorsa / ben onun cevabını kısaca vereyim”

Öncül ifade: kibr idisi

Art gönderim ögesi: anıng

[4] *ugan hükmi birle kelür kelgen iş (451)*

anıng emri birle teger teğgüçi (452)

“her gelen iş Tanrı hükmü ile gelir /insanın her karşılaştığı şey onun emri ile olur”

Öncül ifade: ugan

Art gönderim ögesi: anıng

[5] *İlahi öküş hamd ayur men sanga (1)*

ölüglerni tirgüzmek asan anga (20)

“Tanrım, sana çok hamdederim / ölüleri diriltmek ona kolay bir iştir”

Eserin 1. mısrasında geçen “İlâhi” sözcüğüne art gönderim yapılmıştır.

Öncül ifade: İlahi

Art gönderim ögesi: anga

[6] *eşit emdi kaç söz habib fazlındın (21)*

ol ol halk talusı kişi kutluğı (23)

anıng öğdisindin tatır bu tilim (27)

anıng medhi bolsa şeker şehd anga (28)

“şimdi Peygamberin faziletinden bir kaç söz dinle / odur, yaratılanların (en) seçkini ve insanların kutlusu / onun methinden dilim tatlanır / onun övgüsü, (dilim için) şeker ve baldır”

Öncül ifade: habib

Art gönderim ögesi: ol / anıng

[7] *resuller örüng yüz bu ol yüzke köz (25)*

*ya **olar** kızıl eng bu engke menge (26)*

“Resuller beyaz bir yüzdür; o ise, bu yüzün gözüdür / yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir”

Öncül ifade: resuller

Art gönderim ögesi: olar

[8] *yime **tört işinge** idur men selam (31)*

***olardın** usanmak kaçan ol manga (32)*

“yine (onun) dört arkadaşına selâm gönderirim / onları (anmaktan) hiç bir zaman usanmam”

Öncül ifade: dört işinge

Art gönderim ögesi: olardın

[9] *kim erse bu **tört işke** bed itikad (35)*

*tutar erse ming la'n idur men **anga** (36)*

“kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikat beslerse / ona bin (kere) lânet ederim”

Öncül ifade: kim

Art gönderim ögesi: anga

[10] ***dad ispehsalar beg** için bu kitip (69)*

***anıng** vuddı birle köngüller tolup (73)*

***anıng** yadı birle ajun tolsu tip (74)*

***anıng** zikri tangsuk ediz bolsu tip (76)*

“Dâd İspehsâlâr Bey için bu kitabı yazdım / gönüller onun sevgisi ile dolup / dünya onun yâdı ile dolsun diye / onun hâtrası hasretle anılsın ve yüksek olsun diye”

Öncül ifade: Dad İspehsalar Beg

Art gönderim ögeleri: anıng

[11] *kamug türlüğ işte **biligsiz** onğı (115)*

*ökünç ol **angar** yok ong anda adın (116)*

“her işte bilgisizin kısmeti / pişmanlıktır ve ona bundan başka bir kısmet yoktur”

Öncül ifadeler: biligsiz

Art gönderim ögeleri: angar

[12] ***biligsiz** ne aysa ayur ukmadın (119)*

***anıng** öz tili öz başını yiyür (120)*

“bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler / onun kendi dili kendi başını yer”

Öncül ifade: biligsiz

Art gönderim ögesi: anıng

[13] *haber bar birilse eger ademi (311)*

iki kol dinar ma ol üç kol kolur (312)

“bir söz vardır; eğer bir kimseye / iki vadi dolusu dinar verilirse, o (muhakkak) üç vadi ister.”

Öncül ifade: ademi

Art gönderim ögesi: ol

[14] *kerem kimde erse anı er tıgil (322)*

“kerem kimde ise, ona insan de”

Öncül ifade: kimde

Art gönderim ögesi: anı

[15] *bir er düşman erse anı azlama (360)*

“bir kişi düşman olsa, onu azımsama”

Öncül ifade: bir er

Art gönderim ögesi: anı

[16] *edibler edibi fazıllar başı (489)*

ugan rahmet itsün bu saat anga (491)

“edipler edibi, fazıllar başı / Tanrı bu saatte ona rahmet etsin”

Öncül ifade: edibler edibi / fazıllar başı

Art gönderim ögesi: anga

[17] *tirip körigli todmaz közi suk bahıl (255)*

kul ol malka malı anga erklig ol (256)

“açgözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz / o, mala kuldur ve malı ona hâkimdir”

Öncül ifade: suk bahıl

Art gönderim ögesi: anga

5.2. İşaret Zamirleri ile Art Gönderim

Nesneleri, işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan işaret zamirleri, nesnelere bir yer içinde gösterir, onlara yerlerine göre işaret ederler. En yakındaki nesnelere için “*bu*” zamiri; biraz daha uzakta olan nesnelere için “*şu*” zamiri; daha uzakta bulunan nesnelere için ise “*o*” zamiri kullanılır (Ergin, 2009, s. 273).

Eserde, işaret zamirleri ile yapılan art gönderimler, belirtme hal ekli “*munı*”, “*anı*”; vasıta durum ekli “*anın*”; bulunma durum ekli “*anda*”; yön gösterme ekli “*angar*”; yönelme durum ekli, “*anga*” ve ilgi durum ekli “*anıng*” zamirleri ile sağlanmıştır.

5.2.1. munı / munga / bu İşaret Zamirleri ile Art Gönderim

[1] *ölügdin tirig hem tirigdin ölüg (17)*

çıkarur körür sen munı ked anga (18)

“dirileri öldürdüğü gibi ölüleri / diriltir gör, bunu iyi anla”

Öncül ifade: ölügdin tirig hem tirigdin ölüg çıkarur

Art gönderim ögesi: muni

[2] *öküşrek kişining içi gadr erür* (383)

köni dostung erse taş bil muni (384)

“çoğu insan dıştan hakikî dost gibi görünüyorsa da / içten vefasızdırlar; bunu bil”

Öncül ifade: öküşrek kişining içi gadr erür köni dostung erse taş

Art gönderim ögesi: muni

[3] *aya hükmin ajun tapa üggüçi* (449)

yirip muni birer yana öggüçi (450)

“ey hükmünü dünya üzerinde yürüten / onu bazen yeren, bazen tekrar öven”

Öncül ifade: ajun

Art gönderim ögesi: muni

[4] *siyaset riyaset kiyaset kerem* (61)

ziyadet ula adl eşit uk muni (62)

“siyâset, riyâset, kiyâset, kerem (ve bunlara) / adâleti ekle; bunları eşit ve anla”

Öncül ifade: siyaset, riyaset, kiyaset, kerem, ziyadet ula adl

Art gönderim ögesi: muni

[5] *serip sinde razıng singip turmasa* (175)

serermi işingde muni ked sakın (176)

“sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa / arkadaşında sabreder mi, bunu iyi düşün”

Öncül ifade: serip sinde razıng singip turmasa serer mi işingde

Art gönderim ögesi: muni

[6] *öz elgin but itip idim bu tidi* (124)

“kendi eli ile put yapıp Rabbim bu dedi”

Öncül ifade: but

Art gönderim ögesi: bu

[7] *aya hırs idisi harislik nerek* (313)

ayu bir manga bu negüke kerek (314)

“ey hırs sâhibi, harisliğe ne gerek var / bana söyleyiver, bu neye yarar?”

Öncül ifade: harislik

Art gönderim ögesi: bu

[8] *tar erse king erse bitildi ruzung* (315)

harislik kılurmu muni edgürek (316)

“ister dar ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır / harislik bunu daha iyi yapar mı?”

Öncül ifade: ruzung

Art gönderim ögesi: muni

[9] *isiz kılğan erke sen edgü kıla* (333)

keremnüing başı bu erür ked bile (334)

“kötülük yapan adama sen iyilik yap / keremin başı budur, iyi bil”

Öncül ifade: isiz kılğan erke sen edgü kıla

Art gönderim ögesi: bu

[10] *bu ajun ma körmekke körklüg taşı (217)*

bakıp taş bezekin körüp sen munga (219)

“bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir / bakıp, dış süsünü görerek, senin ona”

Öncül ifade: bu ajun

Art gönderim ögesi: munga

5.2.2. anı /anın / anda /angar /anga / anıng İşaret Zamirleri Art Gönderim

[1] *yagan bolsa yüklüg özesinde zer (487)*

anıng tuşı bolgay bu söznüing azı (488)

“üzerinde altın yüklü bir fil olsa / bu söz, en az ona benzetilebilir”

Öncül ifade: yagan yüklüg özesinde zer

Art gönderim ögesi: anıng

[2] *aya til törüt medh ötüngil kanı (41)*

men artut kılavın şahımka anı (42)

“ey dil, övgüler türet ve sun, hani / ben onları şahıma armağan edeyim.”

Öncül ifade: medh

Art gönderim ögesi: anı

[3] *ne yazdı ajunka bu sahib hüner (445)*

negüke bu anı ulaşı kınar (446)

“hüner sahibi dünyaya karşı ne kusur işlemiştir/niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet eder”

Öncül ifade: ajunka

Art gönderim ögesi: bu

[4] *ne iş utru kelse anga ked bakın (369)*

“hangi işle karşılaşırısan, onu iyice gözden geçir”

Öncül ifade: ne iş

Art gönderim ögesi: anga

[5] *ol işning öngini songını sakın (370)*

sevinç erse kidin köngül tut anga (371)

ökünç erse andın ozarak sakın (372)

“o işin başını ve sonunu düşün / sevinç çıkacaksa, öyle ona gönül bağla / pişmanlık olacaksa, ondan daha önce sakın”

Öncül ifade: ol işning

Art gönderim ögeleri: anga / andın

[6] *bezedim kitabını nevadir sözüün (77)*

bölek iddim anı şahımka men ök (79)

“kitabı nâdir sözler ile süsledim / ben onu şâhıma, hediye gönderdim”

Öncül ifade: kitabını

Art gönderim ögesi: anı

[7] *akı er biligni yetebildi kör (237)*

anın sattı malın sena aldı kör (238)

“cömert adam bilgiyi yetebildi, gör / malını onunla sattı ve övgü aldı”

Öncül ifade: biligni

Art gönderim ögesi: anın

[8] *bahıl nakes otun tavar pasbanı (261)*

yıgar yimez içmez tutar berk anı (262)

“cimri alçak, bedbaht malının bekçisidir / toplar, yemez, içmez, onu sıkı tutar”

Öncül ifade: tavar

Art gönderim ögesi: anı

[9] *yana bir kereklig sözüm bar sanga (265)*

ayayın men anı kulak tut manga (266)

“sana lüzumlu bir sözüm daha var / bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim”

Öncül ifade: kereklig sözüm

Art gönderim ögesi: anı

[10] *tevazunı berk tut yapuş ked anga (268)*

“tevâzuyu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl”

Öncül ifade: tevazunı

Art gönderim ögesi: anga

[11] *kerem bir bina teg angar hilm ul ol (341)*

“kerem bir binadır ve hilm (yumuşak huy) ona temeldir”

Öncül ifade: kerem

Art gönderim ögesi: angar

[12] *kamug tegdeçi neng kazadın erür (457)*

ukuşsuzlar anı sebebden körür (458)

“başa gelen her şey kaderden gelir / anlayışsuzlar onu sebepten bilirler”

Öncül ifade: kamug tegdeçi neng

Art gönderim ögesi: anı

5.3. İşaret Sıfatları ile Art Gönderim

Varlıkları gösterme yoluyla belirten işaret sıfatları, varlıkların buldukları yeri mekândaki, zamandaki veya tasavvurdaki uzaklık derecelerine göre göstererek belirtir (Korkmaz, 2009, s. 385). Sıfat türü açısından zengin bir eser olan Atebetü'l Hakayık'ta, niteleme sıfatları, diğer sıfat türlerine göre daha yoğun bir kullanım sıklığına sahiptir. Belirtme sıfatları içerisinde ise işaret sıfatları kullanım açısından diğerlerine göre daha öne çıkmaktadır (Tekler, 2020, s. 244).

Atebetü'l Hakayık'ta belirlediğimiz “*ol*” ve “*bu*” işaret sıfatları, sıfat tamlaması kuruluşunda yer alarak öncesinde gelen dilsel öğelere art gönderimde bulunmuşlardır. İşaret sıfatlarının gönderim yapılan isimle birlikte kullanılması ilk bakışta art gönderim değilmiş gibi dursa da işaret sıfatının söz konusu isimle ilgili bir duruma işaret etmesi bir gönderim özelliği taşımaktadır. Balyemez (2010, s. 144), bu konuda işaret sıfatı ile yapılan art gönderimlerde gönderim yapılan tek unsurun yüzey yapıda ikinci kez söylenen “isim” değil, o ismin daha önce de zikredilen bazı özellikleri olduğuna dikkat çeker.

[1] *resuller örüng yüz bu ol yüzke köz* (25)

“Resüller beyaz bir yüzdür; bu, o yüze gözdür”

Öncül ifade: örüng yüz

Art gönderim ögesi: ol yüzke

[2] *kelür küz keçer yaz barur bu umür* (471)

tüketür umürni bu yazım küzüm (472)

“bahar geçer, güz gelir; ömür gider / bu bahar ve güzüm ömrü tüketir”

Öncül ifade: küz yaz

Art gönderim ögesi: bu yazım küzüm

[3] *aya malka suk er yakın bil bu mal* (425)

“ey mala karşı açgözlü adam, gerçek bil ki, bu mal”

Öncül ifade: malka

Art gönderim ögesi: bu mal

[4] *nelük malka munça suk ol bu özüng* (429)

barur sen bu maling yagingka kalur (431)

“nefsin mala karşı neden bu kadar açgözlüdür / (kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır”

Öncül ifade: malka

Art gönderim ögesi: bu maling

[5] *sen artak sen anın ajun artadı* (395)

nelük bu ajunka kılur sen gile (396)

“sen (kendin) bozüksun, onun için dünya bozuldu / niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun”

Öncül ifade: ajun

Art gönderim ögesi: bu ajunka

[6] *bida'dın yığığlı kişi kalmadı* (403)

anın künde arta turur bu bida' (404)

“bidatten men eden insan kalmadı / onun için bu bidat her gün artmaktadır”

Öncül ifade: bida'dın

Art gönderim ögesi: bu bida'

[7] *ne iş utru kelse anga ked bakın* (369)

ol işning örigini songını sakın (370)

“hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir / o işin başını ve sonunu düşün”

Öncül ifade: ne iş

Art gönderim ögesi: ol iş

[8] *iki neng birikse bir er de kalı (149)*

ikinç yalğan erse ol erning tili (152)

“eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse / ikincisi o kişinin dili (sözü), yalan ise”

Öncül ifade: bir er

Art gönderim ögesi: ol erning

[9] *ya olar kızıl eng bu engke mence (26)*

“yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir”

Öncül ifade: kızıl eng

Art gönderim ögesi: bu engke

[10] *tükedi bu on dört bab içre sözi (486)*

anınç tuşu bolğay bu söznüing azı (488)

“sözü bu on dört bab içinde tamamlandı / bu söz, en az ona benzetilebilir”

Öncül ifade: sözi

Art gönderim ögesi: bu söznüing

[11] *siyaset riyaset kiyaset kerem (61)*

yime mecd mürüvvet fütüvvet ugan (63)

ata' kıldı şahımka bu cümleni (64)

“siyâset, riyâset, kiyâset, kerem / bir de şeref, insâniyet ve mertlik Tanrı / bunların hepsini şâhıma ihsân etti”

Öncül ifade: siyaset, riyaset, kiyaset, kerem / mecd, mürüvvet, fütüvvet

Art gönderim ögesi: bu cümleni

[12] *aya til törüt medh ötüngil kanı (41)*

men artut kalayın şahımka anı (42)

kabul kılşa tang yok bu az hedyeni (68)

“ey dil, övgüler türet ve sun, hani / ben onları şahıma armağan edeyim / bu küçük hediye kabul ederse, hayret etmemek lazımdır”

Öncül ifade: artut

Art gönderim ögesi: bu az hedyeni

[13] *köni söz asel teg bu yalğan basal (161)*

bu bir söz ozakı urulmuş mesel (164)

“doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir /bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir”

Öncül ifade: köni söz asel teg bu yalğan basal

Art gönderim ögesi: bu bir söz

[14] *eger kelse erdin sanga edgülik (335)*

öküş kıl ol erving senasın tile (336)

“eğer bir kimseden sana iyilik gelirse / o adamı çok methet ve (onun methini) iste”

Öncül ifade: erdin

Art gönderim ögesi: ol erving

[15] *yahınlansa tutnup gazab hikd oti (339)*

halimlik suvın saç ol otnı öçür (340)

“hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse / yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür”

Öncül ifade: hikd oti

Art gönderim ögesi: ol otnı

[16] *asıgsız mizah hem cedeldin sakın (346)*

uluğlarını buşrup sanga bu mizah (347)

“lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın / bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir”

Öncül ifade: asıgsız mizah

Art gönderim ögesi: bu mizah

[17] *neçe pür hünerliğda bir ayb bolur (362)*

bu bir aybdın ötrü başın keşgüci (363)

“ne kadar hüner sahibi olsa, bir kusuru bulunur / bu bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen”

Öncül ifade: bir ayb

Art gönderim ögesi: bu bir aybdın

6. Tablolar

Tablo 1: Kişi zamirleri ile yapılan art gönderimler.

(Çalışmada geçtikleri madde başı ve sıra numaraları yanlarında verilmiştir.)

Öncül ifade ← Art gönderim ögesi		Kişi zamiri
Tek sözcük	ademi ← ol 5.1.2. [13] biligsiz ← anıng 5.1.2. [12] biligsiz ← angar 5.1.2. [11] habib ← anıng / ol 5.1.2. [6] İlahi ← sening / sanga 5.1.1. [1] İlahi ← anga 5.1.2. [5] kim ← anga 5.1.2. [9] kimde ← anı 5.1.2. [14] resuller ← olar 5.1.2. [7] şahım ← anıng / ol 5.1.2. [1] ugan ← anıng 5.1.2. [4]	
Sıfat tamlaması	keçürgen idim ← sen / sanga 5.1.1. [5] bu sahib hüner ← anı 5.1.1. [4] ol er ← anı 5.1.2. [2] tört işinge ← olardın 5.1.2. [8] bir er ← anı 5.1.2. [15] suk bahıl ← anga 5.1.2. [17]	
İsim tamlaması	edibler edibi ← anga 5.1.2. [16] fazıllar başı ← anga 5.1.2. [16] kibr idisi ← anıng 5.1.2. [3]	

Unvan grubu	Dad İspehsalar Beg ← anıng 5.1.2. [10]
Ünlem grubu	aya artak işlig ← sening 5.1.1. [3] aya malka suk er ← sening / sanga 5.1.1. [8] aya minde kidin keligli ← sanga 5.1.1. [2] aya artak işlig ← sini 5.1.1. [3] aya dost ← sen 5.1.1. [6] aya mal idisi ← sanga / sen 5.1.1. [7]

Tablo 2: İşaret zamirleri ile yapılan art gönderimler
(Çalışmada geçtikleri madde başı ve sıra numaraları yanlarında verilmiştir.)

Öncül ifade ← Art gönderim ögesi		İşaret zamiri
Tek sözcük	ajun ← munı 5.2.1. [3] but ← bu 5.2.1. [6] harislik ← bu 5.2.1. [7] ruzung ← munı 5.2.1. [8] siyaset, riyaset, kiyaset, kerem, ziyadet ula adl ← munı 5.2.1. [4] medh ← anı 5.2.2. [2] ajunka ← bu 5.2.2. [3] kitabı ← anı 5.2.2. [6] biligni ← anın 5.2.2. [7] tavar ← anı 5.2.2. [8] tevazunı ← anga 5.2.2. [10] kerem ← angar 5.2.2. [11]	
Sıfat tamlaması	kamug tegdeçi neng ← anı 5.2.2. [12] bu ajun ← munga 5.2.1. [10] ne iş ← anga 5.2.2. [4] ol işning ← anga / andın 5.2.2. [5] kereklig sözüm ← anı 5.2.2. [9] yagan yüklüg özesinde zer ← anıng 5.2.2. [1]	
Cümle	ölügün tirig hem tirigün ölüg çıkarur ← munı 5.2.1. [1] öküşrek kişining içi gadr erür köni dostung erse taşı ← munı 5.2.1. [2] serip sinde razıng singip turmasa serer mi işingde ← munı 5.2.1. [5] isiz kılğan erke sen edgü kıla ← bu 5.2.1. [9]	

Tablo 3: İşaret sıfatları ile yapılan art gönderimler
(Çalışmada geçtikleri madde başı ve sıra numaraları yanlarında verilmiştir.)

Öncül ifade ← Art gönderim ögesi		Sıfat tamlaması
Tek sözcük	malka ← bu mal 5.3. [3] erdin ← ol erning 5.3. [14] ajun ← bu ajunka 5.3. [5] malka ← bu malıng 5.3. [4] bida'dın ← bu bida' 5.3. [6] artut ← bu az hedyeni 5.3. [12] sözi ← bu söznüng 5.3. [10] siyaset, riyaset, kiyaset, kerem /mecc, mürüvvet, fütüvvet ← bu cümleni 5.3. [11]	

Sıfat tamlaması	örüng yüz ←ol yüzke 5.3. [1] küz yaz ←bu yazım küzüm 5.3. [2] kızıl eng ←bu engke 5.3. [9] asıgsız mizah ← bu mizah 5.3. [16] bir er ← ol erning 5.3. [8] ne iş ← ol iş 5.3. [7] bir ayb ← bu bir aybdın 5.3. [17]
İsim tamlaması	hikd oti ←ol otnı 5.3. [15]
Cümle	köni söz asel teg bu yalğan basal ← bu bir söz 5.3. [13]

Sonuç

1. Dil öğeleri arasındaki ilişkiler, hem metin oluşturma sürecinde hem de oluşturulmuş metinlerin değerlendirilmesinde ele alınması gereken ölçütlerdendir. Bu açıdan gönderim öğeleri üzerine yapılacak incelemeler okuma ve anlama konusunda olduğu kadar yazma becerilerinin geliştirilmesi için de önem arz etmektedir. Gönderim türlerinden biri olan art gönderimler, gereksiz tekrarları önleyerek anlatıma akıcılık ve açıklık kazandıran bağdaşıklık öğeleridir. Art gönderim unsurları arasında yer alan zamir ve işaret sıfatları da yüzey yapıda metin içi ilişkilerin yani birimler arası bağların kurulmasında önemli bir işleve sahiptirler.

2. Atebetü'l Hakayık'ta *art gönderim ögesi* olarak kullanılan “kişi zamirleri” ve “işaret zamirleri”nin yanı sıra “işaret sıfatları” ile kurulan “sıfat tamlaması” şeklindeki öbek yapılar da yer alır. Gönderim yapılan *öncül ifadeler* ise tek sözcük şeklinde olanların yanı sıra sözcük öbeği kuruluşundaki farklı yapılardan da oluşmaktadır. (bk. tablo 1, 2, 3) Eserde gönderim, aynı dizedeki bir unsura yapıldığı gibi peş peşe gelen dizeler arasında ya da daha önceki dizelere de yapılabilmektedir. Örnek: *malka ← bu mal (425. dizede, bk. 5.3.[3]); ajun ← bu ajunka (395-396 dizeler arasında, bk. 5.3.[5]); İlahi ← anga (1-20 dizeler arasında, bk. 5.1.2.[5])*

Ayrıca dikkat çekici bir gönderim şekli de cümle kuruluşundaki öncül unsurlardır. Eserde, işaret zamirleri ile işaret sıfatlarının bir cümlenin tümüne gönderimde bulunduğu örnekler de bulunmaktadır. Örnek: *ölügdin tirig hem tirigdin ölüg çıkarur ← muni (bk. 5.2.1.[1]), öküşrek kişining içi gadr erür köni dostung erse taşı ← muni (bk. 5.2.1.[2]), köni söz asel teg bu yalğan basal ← bu bir söz (5.3. [13]).*

3. Kişi zamirleri içerisinde, art gönderim ögesi olarak *ol, sini, sen, sanga, anı, olardın, anga* gibi zamirler kullanılmıştır. Eserde, kişi zamirleri ile yapılan art gönderimler, “tek sözcük”, “ünlem grubu”, “sıfat tamlaması”, “unvan grubu” ve “isim tamlaması” şeklindeki farklı yapıdaki öncül ifadelerden meydana gelmektedir. Gönderimler ağırlıklı olarak tek sözcük şeklindeki öncül ifadelerle yapılmıştır. (bk. tablo 1)

4. İşaret zamirleri ile yapılan art gönderimler, *muni, bu, anı, anın, anga, angar, munga, andın* zamirleri ile sağlanmıştır. Bu başlıktaki gönderim yapılan öncül ifadeler; *tek sözcük, sıfat tamlaması* ve *cümle* kuruluşundaki yapılardan meydana gelmektedir. Burada da kişi zamirlerinde olduğu gibi yapılan gönderimler tek sözcük şeklindeki öncül ifadeler üzerine yoğunlaşmıştır (bk. tablo 2).

5. İşaret sıfatlarının yer aldığı art gönderimler zamirlerden farklı olarak “sıfat tamlaması” şeklindeki öbikleşmeler içerisinde gerçekleşmektedir. İşaret sıfatlarının gönderim yapılan isimle birlikte kullanılması ilk bakışta art gönderim değilmiş gibi dursa da işaret sıfatının söz konusu isimle ilgili bir duruma işaret etmesi bir gönderim özelliği taşımaktadır. Eserde, sıfat tamlaması

kuruluşunda yer alan “ol” ve “bu “ işaret sıfatları ile *tek sözcük* şeklinde, *sıfat tamlaması*, *isim tamlaması* ve *cümle kuruluşundaki öncül ifadeler*e gönderim yapılmıştır. (bk. tablo 3)

6. Zamir ve işaret sıfatları; sözcük, sözcük öbeği ve cümle şeklindeki farklı yapı ve unsurlarla metin içi bağlar kuran art gönderim öğeleridir. Bu özellikleri, onların metinsel bağdaşıklık ve tutarlılığın sağlanmasındaki rolünü de göstermektedir. Söz konusu unsurların Atebetü'l Hakâyık'ta metni oluşturan birimler arasında kurduğu bağıntılar ve metnin bağdaşıklığına olan etkisi açıkça görülmektedir. Türkçenin tarihi dönemlerinde verilen eserler üzerine yapılacak bu tarz incelemeler, hem Türkçenin söylem gücünü görme, hem de dilsel öğelerin farklı dönemlere ait metinlerdeki kullanım biçimlerini kıyaslama imkânı verecektir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2016). *Anlambilim*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetül-Hakâyık*. Ankara: TDK.
- Balyemez, S. (2010). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde bağdaşıklık görünümüleri. *Turkish Studies*, Volume 5(4), 133-173.
- Çakmak, S. (2019). *Atebetü'l-Hakâyık (inceleme-tenkitli metin-ıptkbasım)*. (Ed. H. Coşkun), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın.
- Elyıldırım, S. (2008). Ömer Seyfettin öykülerinde artgönderim kullanımı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 121-144.
- Günay, D. (2003). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual.
- Günay, D. (2018). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Halliday M. A. K. ve Hasan R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman Group UK Limited.
- Kaplan, M. (1983). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam (anlam Bilimi ve iletişim)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karadeniz, A. (2015). Metin dil bilimi temelli metin çözümlemesinin bağdaşıklık araçlarını kullanma ve tutarlı metin oluşturma becerilerine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-17.
- Kalsın, Ş. (2016). Bağdaşıklık ve Kutadgu Bilig'de sözcük bağdaşıklığı. *Folklor/Edebiyat*, 22(88), 131-146.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK.
- Parlak, H. (2010). Art gönderim unsurlarından gönderge yinelenmesinin Kutadgu Bilig'deki kahramanlar açısından değerlendirilmesi. *Dil Araştırmaları*, 7, 87-106.
- Tekler, H. (2020). Atebetü'l-Hakâyık'ta sıfatlar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Haziran-June), 220-244.
- Üstünova, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde yapı kavramı ve söz dizimi incelemeleri*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Extended Abstract

Language, which is a means of communication, is a carrier of culture between generations. Written language, which is one of the aspects of language that reflects on communication, represents the language of culture in terms of being the transmitter of literature, art and culture of the social structure and geography to which it belongs. From this point of view, texts not only witness the period in which they were created, but also serve as a source for many fields of study as concrete language data. Randomly arranged linguistic items cannot carry a sentence value. The same is true for text. Randomly arranged sentences cannot form text either. A text is a written or spoken language product that has been produced for a specific purpose and has a definite beginning and end. There must be a harmony between the phrases and sentence sequences that make up the text in terms of cohesion elements. Cohesion elements are linguistic features such as repetitions, anaphora, cataphora and sentence sequences. Anaphoras, which is one of the cohesion elements, are referring to an expression used before in the text with an element that comes after it. Anaphoric elements play an important role in word saving or preventing unnecessary repetitions in texts. In other words, anaphora is an interpretative relationship between two sections. Anaphoras are created with various linguistic elements such as words, pronouns, and adverbs in texts.

The examinations on the detection and function of reference elements in the texts will provide an understanding of the intra-textual relations of the language elements. In particular, examining the works belonging to the historical periods of the Turkish language within this framework will provide the opportunity to compare the language characteristics and discourse diversity specific to the periods. In this study, the work called *Atebetü'l-Hakayık* has been examined and determinations have been made on the pronouns and demonstrative adjectives used as the anaphoric element in the work. *Atebetü'l-Hakayık* is one of the first works of Islamic Turkish literature written by Edip Ahmet Yuknekî in Karakhanid Turkish. The anaphora examples selected from the work are classified and witnessed by quotations and given with their unit numbers. For example: *kerem kimde erse anı er tigil* (322). In the examples selected from the work, the anaphora relationship is shown as "antecedent statement" and "anaphoric element". "Antecedent statement" indicates the referenced expression and "anaphoric element" indicates the linguistic element (personal pronoun, demonstrative pronoun, demonstrative adjective) that makes an anaphora.

Anaphora example with personal pronouns

İlahi öküş hamd ayur men sanga (1)

sening barlıkınga tanukluk birür (6)

sening birlikingke delil arkagan (7)

Antecedent statement: İlahi

Anaphoric element: sanga / sening

İlahi ← sanga / sening

Anaphora example with demonstrative pronouns

aya hırs idisi harislik nerek (313)

ayu bir manga bu negüke kerek (314)

Antecedent statement: harislik

Anaphoric element: bu

harislik ← bu

Anaphora example with demonstrative adjectives

nelük malka munça suk ol bu özüng (429)

barur sen bu malıng yagingka kalur (431)

Antecedent statement: malka

Anaphoric element: bu malıng

malka ← bu malıng

Anaphoras are coherence elements that prevent unnecessary repetitions and add fluency and clarity to the narrative. Pronouns and demonstrative adjectives, which are among the anaphoric elements, also have an important function in the establishment of in the surface structure ties between units. In addition to "personal pronouns" and "demonstrative pronouns", "adjective phrases" formed with "demonstrative adjectives" are also used as anaphoric elements in *Atebetü'l Hakayık*. It has been seen that the antecedent statement referred to come from the text in the form of a single word and mostly from word groups/phrases. The reference can be made to an element in the same line, as well as between consecutive lines or to previous lines. For example: *malka* ← *bu mal* (in verse 425, see 5.3. [3]); *ajun* ← *bu ajunka* (in between 395-396 verses, see 5.3.[5]), *İlahi* ← *anga* (in between 1-20 verses, see 5.1.2.[5]).

Another remarkable form of reference is the antecedent elements in form of sentences. There are also examples where personal pronouns, demonstrative pronouns and demonstrative adjectives refer to an entire sentence. For example: *ölügđin tirig hem tirigđin ölüg çıkarur* ← *muni* (see 5.2.1.[1]), *öküşrek kişining içi gadr erür köni dostung erse taşı* ← *muni* (see 5.2.1. [2]), *köni söz asel teg bu yalğan basal* ← *bu bir söz* (5.3.[13]).

It has been observed that pronouns and demonstrative adjectives refer to different structures and elements in the form of words, phrases and sentences. This indicates the contribution of these linguistic elements to the expression and the scope of the usage area as a reference element.